

ELTE Állam és Jogtudományi Kar
Politikatudományi Intézet
Egy féléves kurzus

Pál Gábor:
Gyűlöletbeszéd és ellenségdiskurzus

Tematika

I. Gyűlöletbeszéd

1. Bevezetés. A „gyűlöletbeszéd” problémájának politológiai relevanciája.
2. Kiindulópontok. A „gyűlöletbeszéd” jelenségének lehetséges politikatudományi megközelítései. Normatív, institucionalista, behaviorista, strukturalista-funkcionalista, racionális választás-elméleti és diszkurzív értelmezési módozatok (*Marsh–Stoker*). A diszkurzív politikatudomány jellegéről és szemléletéről.
3. Kontextus(ok). A „gyűlöletbeszéd” fogalmának vázlatos keletkezéstörténete; a politikai korrektség mozgalma, a PC-vita fellángolása és fordulópontjai az Egyesült Államokban (*Kiss Mária Rita*); a fogalom hazai adaptációja; jellemző interpretációs sémák (reflexiós kategóriák, metaforák, kritériumok) a magyar közéleti diskurzusban.
4. Szabályozás. A „gyűlöletbeszéd” és a jog rétegei (*Pokol B.*); az alkotmányos alapjogi szint (szólásszabadság vs. emberi méltóság), a törvényhozó hatalmi ág által alkotott, írott jogszabályok szintje (törvénytervezetek, koncepciók és viták), a jogtudományi-jogdogmatikai szint (milyen jogi alakzatok és tényállások tartoznak ide, büntetőjogi vs. polgári peres út), és a bírói kazuisztika szintje (jogalkalmazói gyakorlat, tesztek, precedensek, esetek).

II. Gyűlöletbeszéd – ellenségdiskurzus

5. Szemantikai nézőpont. Az ellenségek nyelvi felidézése és a politikai szövegek jelentéstana; hogyan képződik a „gyűlölet”, az ellenség(esség) mint jelentés; a nyelvi egységek mint „jelentéshordozók”; a megnevezés mint ítéletalkotás: konnotációk, érzelmek és értékelések a szavakban (*Dieckmann*); az identitás-kategóriák elrendezése: szimmetrikus és aszimmetrikus ellenfogalmak (*Koselleck*); nyers obszcenitás és utalásos, „kódolt” beszéd; humor, gúny,

írónia; kontextualitás, nonverbális tényezők; az ellenségesség kifejezése mint stílus: a közlés elemeinek sajátos elrendezettsége (*Lasswell*).

6. Szimbolizációs irány. A politikai szimbólumkutatásról (*Rothman, Szabó M.*); a „gyűlölet”, az ellenségesség tárgyi, cselekvési és fogalmi szimbólumai; horogkereszt, vörös csillag, kelta kereszt, fogaskerék, karlengetés, zászlóégetés; a szimbólumok értelmezése, közege, kontextusa, (szub)kulturális kötöttsége; szimbólummá vált fogalmak (élettér, etnikai tisztogatás stb.); szimbolikus konfliktusok, a közösségek értékelési, tulajdoni, újítási és kiterjesztési versenyei (*Harrison*).
7. Narratív szemlélet. A narratív paradigma: az ember mint történetmesélő lény; az ellenségekről szóló elbeszélések; az ellenség megjelenítésének öt mozzanata (megnevezés/címkézés, legitimálás, narrativizálás/mitizálás, leüleptetés/átadás, ritualizáció) (*Aho*); politikai mítoszok és/vagy összeesküvés-elméletek; témák (válság, veszély, háború, káosz) és sémák (leegyszerűsítés, megszemélyesítés, bipolarizáció) (*Edelman*); ellenségtípusok, az ellenség arcai (*Keen*).
8. Retorikusság. A retorikaértelmezés három iránya (megformálás, megtévesztés, meggyőzés); a retorika „eltűnése” és „visszatérése” (*Bender–Wellbery*); a retorikai szituáció, a közönség és a tudáskialakítás nyilvánossága; a címzett és a hallgatóság, a potenciális és az aktuális közönség, a hozzáférhetőség és a nyilvánosság különbsége; az ellenségképzés retorikája mint kinyilatkoztatás és kvázi-logikai érvelés (*Perelman et al.*); a beszélő pozíciója és önmegjelenítése, a beszéd jellege és atmoszférája, a meggyőzés eljárásai és technikái (közvetett és közvetlen ellenségtematizáció, látszólagos szimpátia, csoporton belüli homogenizáció, a különbségek hangsúlyozása, szándéktulajdonítás, csonka szillogizmusok, kiragadott példák, ismétlés, cáfolhatatlanná tétel stb.); az ellenségkonstruálás politikai haszna (*Edelman*).
9. Diszkurzivitás. A társadalom mint „hálózat” metaforikája: a kommunikáció mint a szocialitás alapegysége; interszubsztantívitás, flexibilitás, relativitás, interaktivitás; a diskurzus mint integratív kategória: nyelvileg formált, szimbolikusan telített, narratív szerveződik, retorikailag működik; az ellenségdiskurzus jellemzői: a mondhatóság határait lépi át vagy jelöli ki, tabukat dönt vagy állít, szabályokat sért vagy alkot újra, identifikál, valakiről, és nem valakivel folyik, a dialógus felszámolásának tendenciáját hordozza, tagolja a (diskurzív) közösséget, pozíciókat és viszonyokat képez, öngerjesztő/önbeteljesítő dinamikája van, leszűkíti a perspektívákat stb.

10. Változatok ellenségdiskurzusra I.: rasszizmus. A modern rasszizmus gyökerei: a hatalmi mechanizmusok megváltozása, a biopolitika intézményrendszerének kiépülése; az ember mint élőlény, test, egy biológiai komplexum („népesség”) tagja, (*Foucault*); biologizáló kulcsmetaforák, metaforikus identitáskonstrukciók (gyom, kártevő, parazita, korcs stb.); fajelmélet, szociáldarwinizmus, szociálrasszizmus (*Foucault*); az egyenlőtlenség és a különbség rasszizmusa (*Stolcke*); autoreferenciális és heteroreferenciális rasszizmus (*Balibar*); rasszok nélküli rasszizmus vs. kulturális fundamentalizmus, jóléti sovinizmus, etnocentrizmus stb.

III. Elemzési lehetőségek

11. Kvantitatív és kvalitatív módszerek; a „politikaolvasás” mint tartalomelemzés – interpretatív, plurális és nyitott metódus; a szemantikai, szimbolizációs, narratív, retorikai és diszkurzív jellegű vizsgálatok; az alkalmazott módszer „lokalitása”, a kutatás tárgyához igazítása; a forráskijelölés (relevancia, hitelesség, tipikusság–esetszerűség stb.) és a szövegkezelés dilemmái (elemzési egység kiválasztása, kulcsfogalmak, szervező metaforák, motívumok fellelése); a kontextualitás fontossága; egy lehetséges szempontrendszer: a beszédcselekvés, a beszédközösség, a beszédhelyzet, a beszédesemény, a beszédeljárás és beszédstratégia szemléleti elve.

12. Változatok ellenségdiskurzusra II.: konkrét elemzések.

Nyilatkozatok, beszédek, publicisztikák, pártprogramok, viccek, dalszövegek, illetve esetek, ügyek (Hegedűs-ügy, Tilos-ügy stb.) diskurzusainak elemzése.

Gyűlöletbeszéd és ellenségdiskurzus.

Irodalom

ALLPORT, GORDON W. (1999): *Az előítélet*. Budapest, Osiris.

BÁN TAMÁS (1999): A Holocaust tagadása: a Faurisson-ügy. *Fundamentum*, 1. szám.

BRÓDY MIHÁLY (2003): Miért nem tilthatja a szólásszabadság híve a gyűlöletbeszédet? *Élet és Irodalom*, 47. szám.

DIJK, TEUN A. van (2000): A kritikai diskurzuselemzés elvei. In Szabó Márton – Kiss Balázs – Boda Zsolt (szerk.): *Szövegváltozatok a politikára. Nyelv, szimbólum, retorika, diskurzus*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó–Universitas. 442–447. p.

EDELMAN, MURRAY (1998): Politikai ellenségek konstruálása. In Szabó Márton (szerk.): *Az ellenség neve*. Budapest: József Műhely Kiadó. 88–123. p.

- FELKAI GÁBOR (1995): A diszkurzív etika és a demokratikus politikai eljárások eszménye. In Felkai Gábor (szerk.): *Jürgen Habermas: Kommunikatív etika*. (Előszó.) Miskolc. 7–66. p.
- FOUCAULT, MICHEL (1991): A diskurzus rendje. *Holmi*, 7. szám. 868–889. p.
- FOUCAULT, MICHEL (1992): Életben hagyni és halálra ítélni: a modern rasszizmus gyökerei. *Világosság*, 1. szám. 45–53. p.
- GERŐ ANDRÁS – VARGA LÁSZLÓ – VINCE MÁTYÁS (szerk.) (2002): *Antiszemita közbeszéd Magyarországon 2001-ben*. Budapest, B'nai B'rith Első Budapesti Közösség.
- GYÁNI GÁBOR (2003): Érvek a gyűlöletkeltés büntethetősége mellett. *Élet és Irodalom*, 49. szám.
- HABERMAS, JÜRGEN (1995): Feljegyzések a diszkurzív etika megalapozásának programjához. In Felkai Gábor (szerk.): *Jürgen Habermas: Kommunikatív etika*. Miskolc.
- HALMAI GÁBOR (1994): *A vélemény szabadság határai*. Budapest, Atlantisz.
- HALMAI GÁBOR (2001): Gyűlöletbeszéd és személyiségi jogok. *Fundamentum*, 3. szám.
- HALMAI GÁBOR (2002): *Kommunikációs jogok*. Budapest, Új Mandátum.
- HALMAI GÁBOR (2003a): „Gyűlöletbeszéd” és uniós csatlakozás. *Fundamentum*, 2. szám. 109–118. p.
- HALMAI GÁBOR (2003b): „Gyűlöletbeszéd”: büntető- vagy polgári jog? *Élet és Irodalom*, 38. szám.
- HANÁK ANDRÁS (2003): Hegedűs a háztetőn. *Élet és Irodalom*, 50. szám.
- HONNETH, AXEL (1997): *Elismerés és megvetés. Tanulmányok a kritikai társadalomelmélet köréből*. Pécs, Jelenkor.
- KIS JÁNOS (1997): Szólásszabadság és náci beszéd. In Kis János: *Az állam semlegessége*. Budapest, Atlantisz. 377–407. p.
- KIS JÁNOS – SÓLYOM LÁSZLÓ (2003): Az alkotmány és a szólásszabadság. *Népszabadság*, Hétféje, október 11.
- KISS MÁRIA RITA (1998): Az amerikai Political Correctness mozgalma a bírálókat tükrében. *Politikatudományi Szemle*, 2. szám, 155–176. p.
- KLEMPERER, VICTOR (1984): *A harmadik birodalom nyelve*. Budapest, Tömegkommunikációs Kutatóközpont.
- KOSELLECK, REINHARDT (1998): Ellenségfogalmak. In Szabó Márton (szerk.): *Az ellenség neve*. Budapest, József Attila Műhely Kiadó. 12–23. p.
- MOLNÁR KATALIN – VALISCSÁK IMRE (2003): Az igazat mondás feleslegessége. (A gyűlöletbeszéd hatékonyságának „titkaiból”). *Kritika*, szeptember, 24–27. p.
- MOLNÁR PÉTER (1998): A közszereplők bírálhatóságának szabadsága. In Vásárhelyi Mária – Halmai Gábor (szerk.): *A nyilvánosság rendszerváltása*. Budapest, Új Mandátum.
- MOLNÁR PÉTER (2001): Uszítás vagy gyalázkodás? *Fundamentum*, 4. szám.
- MOLNÁR PÉTER (2002): *Gondolatbátorság. Szólásszabadság és közbeszélgetés az Egyesült Államokban és Magyarországon*. Budapest, Új Mandátum.

- RICOEUR, PAUL (1998): Erőszak és nyelv. In Szabó Márton (szerk.): *Az ellenség neve*. Budapest, Józseveg Műhely Kiadó. 124–136. p.
- SCHLEICHER NÓRA (2001): Politikai korrektség. Érvék pro és kontra. *Jel-Kép*, 2. szám, 25–32. p.
- SCHMITT, CARL (1998): A háború és az ellenség fogalmának értelmezése. In Szabó Márton (szerk.): *Az ellenség neve*. Budapest, Józseveg Műhely Kiadó. 24–38. p.
- SCHÜTZ, ALFRED (1984): Az idegen. In Hernádi Miklós (szerk.): *A fenomenológia a társadalomtudományokban*. Budapest, Gondolat. 405–413. p.
- SCHWAB, GEORGE (1998): *Enemy* vagy *Foe*: a modern politika konfliktusa. In Szabó Márton (szerk.): *Az ellenség neve*. Budapest, Józseveg Műhely Kiadó. 39–55. p.
- SZABÓ MÁRTON (2001): A láthatatlan ellenség. *Kritika*, 12. szám, 8–12. p.
- SZABÓ MÁTÉ (1998): A szkinhedek idegenellenes erőszaka és a jogvédők mobilizációi. In Szabó Máté: *Társadalmi mozgalmak és politikai tiltakozás*. Budapest, Villányi úti könyvek. 95–134. p.
- SZÚCS ZOLTÁN GÁBOR (2001): A háború metaforái. *Huszonegy*, 2. szám. 63–70. p.
- TAMÁS PÁL (2004): A zászlóteszt. *Népszabadság*, február 5.
- TAYLOR, CHARLES (1996): Az elismerés politikája. *Café Babel*, 3. szám.
- YOUNG, IRIS MARION (2001): Az elnyomás öt arca. *Huszonegy*, 1. szám, 29–63. p.

Idegen nyelvű szakirodalom

- AHO, JAMES A. (1994): *This Thing of Darkness: A Sociology of the Enemy*. University of Washington Press: Seattle–London.
- BAUMEISTER, ANDREA T. (2003): Habermas: Discourse and Cultural Diversity. *Political Studies*, Vol. 51., No. 4.
- BEARD, HENRY – CERF, CRISTOPHER (1992): *The Official Politically Correct Dictionary and Handbook*. London, Grafton.
- BECKWITH, FRANCIS J. – BAUMAN, MICHAEL E. (eds.) (1993): *Are You Politically Correct? Debating America's Cultural Standards*. Buffalo, NY., Prometheus Books.
- BOURDIEU, PIERRE (1991): *Language and symbolic power*. Cambridge, Polity Press.
- CAMERON, DEBORAH (1995): *Verbal Hygiene*. London, Routledge.
- DRYZEK, JOHN S. (1990): *Discursive Democracy. Politics, Policy, and Political Science*. Cambridge University Press.
- EDELMAN, MURRAY (1971): Escalation and Ritualization of Political Conflict. In Edelman, Murray: *Politics as Symbolic Action*. Chicago, Markham Publishing Company. 12–30. p.
- FRIEDMAN, MARILYN – NARVERSON, JAN (1995): *Political Correctness. For and Against*. Boston–London, Rowman and Littlefield.
- GUTTMAN, AMY (ed.): *Multiculturalism*. Princeton University Press.

- HOWARTH, DAVID R. – NORVAL, ALETTA J. – STAVRAKIKIS, YANNIS (eds.) (2000): *Discourse theory and political analysis: identities, hegemonies and social change*. Manchester – New York: Manchester University Press; New York: Marin's Press.
- KEEN, SAM (1986): *Faces of the Enemy: Reflections of the Hostile Imagination*. Harper and Row: San Francisco.
- LACLAU, ERNESTO (ed.) (1994): *The Making of the Political Identities*. Oxford: Blackwell.
- LACLAU, ERNESTO (1996): *Emancipation(s)*. London: Verso.
- LAWRENCE III., CHARLES R. (1990): If He Hollers, Let Him Go: Regulating Racist Speech on Campus. *Duke Law Journal*, Vol. 431.
- MOUFFE, CHANTAL (ed.) (1992): *Dimensions of the Radical Democracy: Pluralism, Citizenships, Community*. London: Verso.
- MOUFFE, CHANTAL (1993): *The Return of the Political*. London: Verso.
- POST, ROBERT C. (1990): The Constitutional Concept of Public Discourse: Outrageous Opinion, Democratic Deliberation, and Hustler Magazine vs. Falwell. *Harvard Law Review*, Vol. 103, No. 3, January.
- POST, ROBERT C. (1991): Racist Speech, Democracy, and the First Amendment. *William and Mary Law Review*, Vol. 32, No. 2, Winter.
- POST, ROBERT C. (ed.) (1998): *Censorship and Silencing: Practices of Cultural Regulation*. Los Angeles, The Getty Research Institute for History of Art and the Humanities.
- RIGGINS, STEPHEN HAROLD (1997): *The language and politics of exclusion: Others in discourse*. Thousand Oaks, Calif.: Sage Publications.
- SAJÓ ANDRÁS (1994): Hate Speech for Hostile Hungarians. *East European Constitutional Review*, Spring.
- SARCINELLI, ULRICH (Hrsg.) (1990): *Demokratische Streitkultur*. Opladen, Westdeutscher Verlag.
- SCHAUER, FREDERICK (1993): The Phenomenology of Speech and Harm. *Ethics*, July.
- STONE, GEOFFREY R. (1994): Hate Speech and the U.S. Constitution. *East European Constitutional Review*, Spring.
- STROSSEN, NADINE (1990): Regulating Racist Speech on Campus: A Modest Proposal? *Duke Law Journal*, Vol. 484.
- WALKER, SAMUEL (1994): *Hate Speech – The History of an American Controversy*. University of Nebraska Press.
- WODAK, RUTH – REISIGL, MARTIN, J. (eds.) (2001): *Discourse and Discrimination: Rhetoric of Racism and Antisemitism*. London: Routledge.